

Ljerka Biondić

Sveučilište u Zagrebu
Arhitektonski fakultet
HR - 10000 Zagreb, Kačićeva 26

Izvorni znanstveni članak • Original Scientific Paper
UDK • UDC 728.2"19"

Rukopis primljen • Manuscript Received: 11.06.1998.
Članak prihvaćen • Article Accepted: 09.12.1998.

Stan kao pravo na mjesto**The Home as the Right to One's Own Milieu****Ključne riječi • Key words**

arhitektura	architecture
fleksibilnost	flexibility
stan	home
standardi	standards
tlocrt	ground plan

Sažetak • Abstract

Autorica na temelju niza definicija traži identitet stana danas. Različitim tlocrtnim tipologijama pokušava otkriti put ka rješenju stana - ljuske ovodobnog čovjeka i njegove obitelji.

The author uses a series of definitions to find the identity of the home today. Using various types of ground plans, she tries to discover how to solve the problem of the home as the shell of modern man and his family.

Što je danas stan? Postoji mnoštvo definicija stana i sve su više ili manje točne.

1. Stan kao fizička i psihološka ljuska obitelji/ The Home as a Physical and Psychological Family

Fizički, ljuska štiti od klimatskih, tehnoloških i ekoloških utjecaja. Svjesno se ispred riječi utjecaj ne stavlja atribut nepovoljnih jer ta opna ponekad štiti i od povoljnih, poželjnih utjecaja sredine.

Psihološki, štiti od socioloških, političkih, religijskih utjecaja, također dvojakog predznaka. Stan je ljuska koja štiti obitelj, a ona je danas u neprekidnim i brzim mijenama. Ono klasično poimanje obitelji (roditelji s dvoje ili više djece) obuhvaća relativno vrlo kratko razdoblje života jednog stana. Stoga stan svojom prilagodljivošću treba pratiti životne mijene obitelji.

2. Stan kao životni prostor u kojemu čovjek obnavlja svoje fizičke i psihičke snage / The Home as a Revitalizing Environment for Physical and Mental Renewal

Prostor koji će dati odgovor na taj zahtjev ponovno vraća čovjeka Protagorinoj izjavi da je "čovjek mjerilo svih stvari" ili pak tvrdnji Johna Deweyja koji kaže:

"Čovječanstvo nije, kako se nekada vjerovalo, krajnji cilj radi kojega je stvoren svijet. Čovječanstvo je neznatna i slabašna stvar, možda samo epizoda u ogromnom prostanstvu svemira. Za čovjeka, međutim, čovjek je centar svih interesa i mjera vrijednosti."

U kontekstu toga stan mora ponajprije biti humani prostor koji stvara zdravo ozračje i budi poticaje u životu njegova korisnika.

SL. 1. O. M. Ungers:
Wilhelmsruher Damm,
Berlin, 1967-1969.

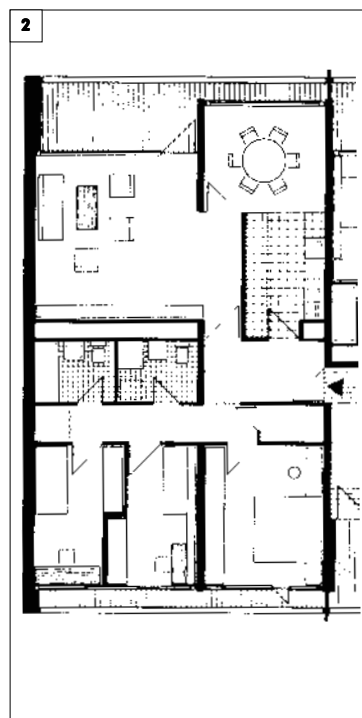
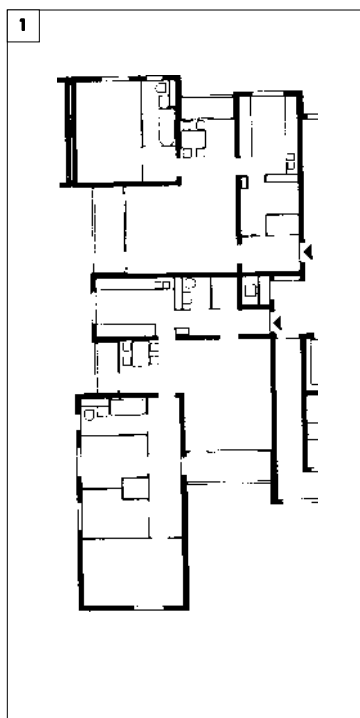
Izvor • Source
Floor Plan Atlas

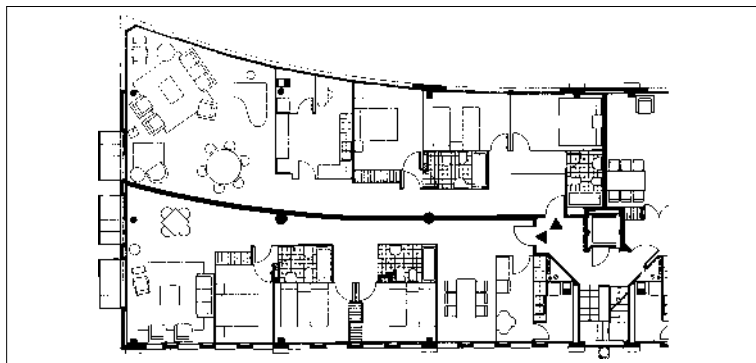
FG. 1. O. M. Ungers:
Wilhelmsruher Damm,
Berlin, 1967-1969

SL. 2. O. Jäger i W. Müller: Hannibal,
Stuttgart-Asemwald,
1969-1971.

Izvor • Source
Floor Plan Atlas

FG. 2. O. Jäger i W. Müller: Hannibal,
Stuttgart-Asemwald,
1969-1971

SL. 3. J. Martorell, O. Bohigas, D. Mackay: Villa Olimpica, Barcelona, 1991.

Izvor • Source
Floor Plan Atlas

FG. 3. J. Martorell, O. Bohigas, D. Mackay: Villa Olimpica, Barcelona, 1991

Davne 1946. g. Svjetska zdravstvena organizacija ovako je definirala zdravlje:

"Zdravlje je stanje potpune fizičke, mentalne i socijalne dobrobiti, a ne samo nedostatak bolesti i slabosti."

Samo na osnovi te definicije stan kao neposredan okvir čovjekova života treba zadovoljiti velik broj zahtjeva, što odgovara definiciji arhitekta Zdenka Strižića koja stan određuje

"kao skup prostorija koje nam osiguravaju zdravo i udobno stanovanje".²

3. Stan kao mjesto socijalne jednakosti i individualnog oslobođenja / The Home as a Place of Social Equality and Individual Liberation

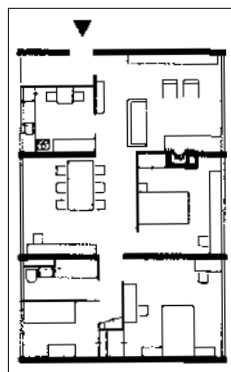
Ta definicija sažima svu složenost i kontradiktornost zadaće stana. Pružiti svim članovima obitelji jednake uvjete života i omogućiti im razvijanje i iskazivanje vlastite individualnosti, zadaća je prepuna poteškoća. Odgovor koji bi formalno zadovoljio te zahtjeve, vrlo je jednostavan: *fleksibilan stan*. Odrediti što je to fleksibilan stan, nije nimalo lako. Svojedobno se mnogo govorilo u terminima apsolutne i relativne fleksibilnosti.³ Ograničimo li se na fleksibilnost unutar fiksnih fizičkih granica stana, tada pojam postaje malo uži, ali ne i jednostavniji. U stanu nužno postoje neka stalna mjesta koja unekoliko unaprijed determiniraju stan. To je prije svega određena primarna nosiva konstrukcija, te instalacijska mjesta stana (instalacije sanitarnih čvorova, kuhinje i gospodarskog prostora). Određenu zamisao življenja predložujemo idejom tlocrta.

"Ideja tlocrta prikazuje unutarnju organizaciju stanovanja čije mogućnosti i ograničenja proizlaze iz zatvorenog i otvorenog prostora, njihove vezanosti i grupiranja, povezanosti ili razdvojenosti funkcija, putova i pogleda."⁴

■ Kada tlocrt tematizira stan kao prostor socijalne interakcije, može razvijati prostor gradiran od individualnoga do zajedničkoga. Rezultat može biti *grozdasti tlocrt* (sl. 1. i 2) kao optimalno usuglašena mješavina s jasno razdvojenim funkcionalnim područjima unutar stana.

■ Tip tlocrta s prioritarnom privatnosti kao na *koridorskom tlocrtu* (sl. 3. i 4) organiziran je oko osi koja povezuje prostore stana smještene s jedne ili s obje strane.

■ *Tlocrt središnjega dnevnog boravka* (sl. 5. i 6) u kojemu je naglašena komunikacijska odrednica življenja razvija stan oko prostora dnevnog boravka, koji je ujedno i središte i djelatelj, raskrižje svih putova u stanu.

SL. 4. E. Lyons: The Priory Blackheath, London 1957.

Izvor • Source
Floor Plan Atlas

FG. 4. E. Lyons: The Priory Blackheath, London 1957

² Strižić, 1956:144.

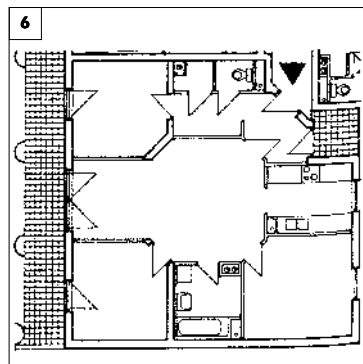
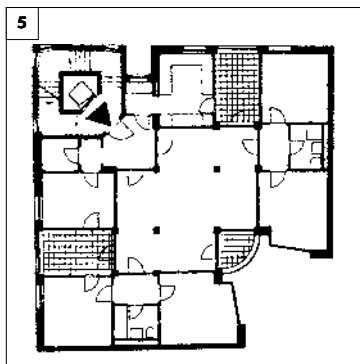
³ Knežević, 1986.

⁴ Floor Plan Atlas, 1997:26.

SL. 5. J. Ganz, W. Rolfes:
Lindenstrasse, Berlin, 1984.

Izvor • Source
Floor Plan Atlas

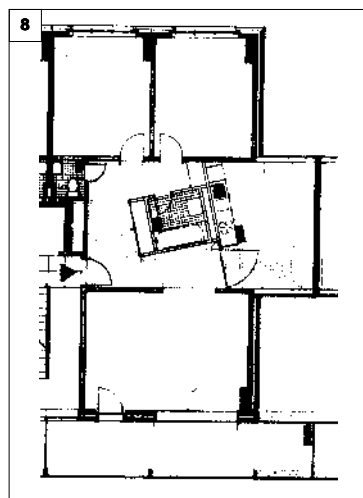
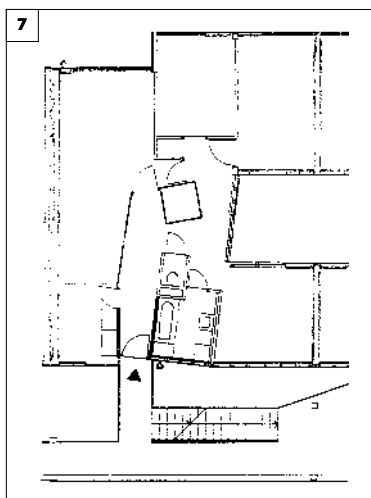
FG. 5. J. Ganz, W. Rolfes:
Lindenstrasse, Berlin, 1984

SL. 6. A. Schweighofer:
Muthsamgasse, Beč, 1989.

Izvor • Source
Floor Plan Atlas

FG. 6. A. Schweighofer:
Muthsamgasse, Vienna,
1989

SL. 8. Diener & Diener:
Riehenring, Basel,
1980-1985.

Izvor • Source
Floor Plan Atlas

FG. 8. Diener & Diener:
Riehenring, Basel,
1980-1985

SL. 9. H. Scharoun:
"Julia", Stuttgart,
1954-1959.

Izvor • Source
Floor Plan Atlas

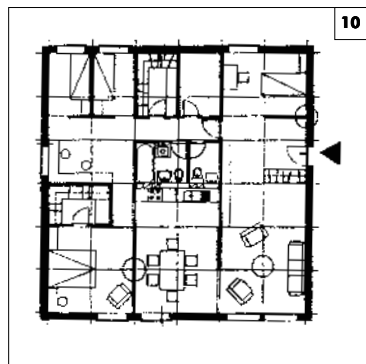
FG. 9. H. Scharoun:
"Julia", Stuttgart,
1954-1959

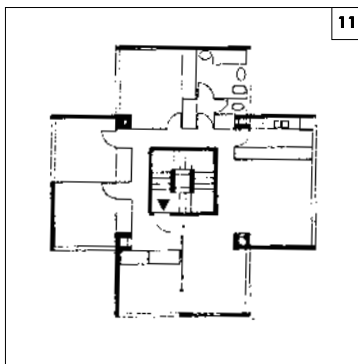
■ *Tlocrt umetnute kutije* (sl. 7. i 8) stvara doživljaj stana interpretiranoga kao otvoren, prostran prostor sa središnje inkorporiranim kubusom ili zidovima.

■ *Organski tlocrt* (sl. 9. i 14) temelji se na studiji kretanja uvjetovanih različitim aktivnostima u stanu.

■ *Tlocrt kružne veze* (sl. 10. i 11) naglašava veze među prostorima optimalizirajući prolaze od jednoga do drugog prostora.

10

11

SL. 10. Sustav fleksibilnih stanova, Pariz, 1960.

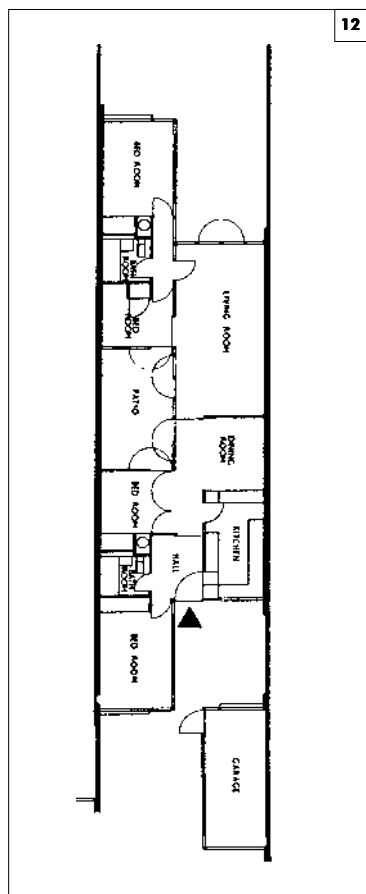
Izvor • Source
Floor Plan Atlas

FG. 10. System of flexible flats, Paris, 1960

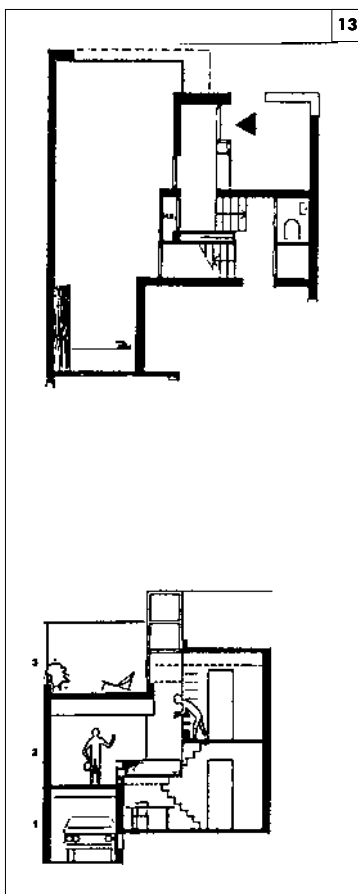
SL. 11. R. Suzuki: Kružna forma, Pariz 1967.

Izvor • Source
Floor Plan Atlas

FG. 11. R. Suzuki: Circled form, Paris 1967

12

13

SL. 12. P. Phippen: Hartfield, London, 1964.

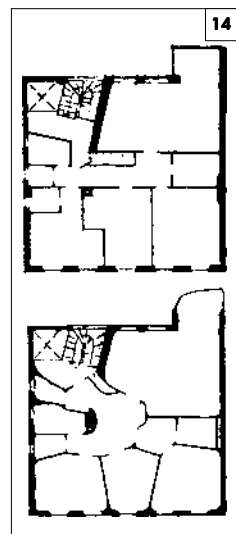
Izvor • Source
Floor Plan Atlas

FG. 12. P. Phippen: Hartfield, London, 1964

SL. 13. H. Hertzberger: Diagon Houses Delft, 1976.

Izvor • Source
Floor Plan Atlas

FG. 13. H. Hertzberger: Diagon Houses Delft, 1976

14

■ *Plivajući tlocrt* (sl. 12. i 13) varijanta je organskog tlocrta obilježje kojega je neodređena pozicija zidova. Prostori življenja malo su kad odvojeni od prostora za kretanje i gotovo su nevidljivo odvojeni jedni od drugih.

■ *Fleksibilni tlocrt* (sl. 15. i 16) nastaje iz potreba uzrokovanih stalnim promjenama u životu obitelji, pri čemu se taj problem pokušava razriješiti na više razina. Radikalno, to se postiže promjenom

SL. 14. H. Rasch: Umbau

Izvor • Source
Floor Plan Atlas

FG. 14. H. Rasch: Umbau

SL. 15. W. Fischer:
Bramshof, Zürich,
1989-1991.

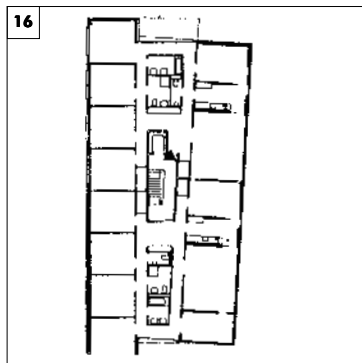
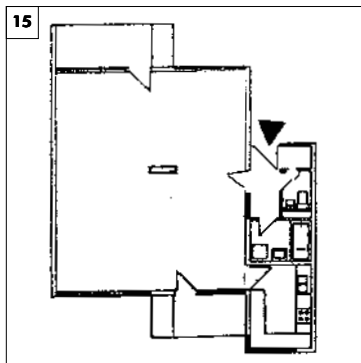
Izvor • Source
Floor Plan Atlas

FG. 15. W. Fischer:
Bramshof, Zürich,
1989-1991

SL. 16. Diener & Diener:
St.-Alban-Tal, Basel, 1986.

Izvor • Source
Floor Plan Atlas

FG. 16. Diener & Diener:
St.-Alban-Tal, Basel, 1986

volumena stana, umjerenom strujom s promjenjivim nutarnjim zidovima ili današnjim poimanjem fleksibilnosti, u sklopu koje u fizički ograničenom prostoru stana stvaramo neutralne funkcionalne prostore.

Fleksibilna rješenja nekog stana trebala bi biti oslobođena diktata minimalnih površina pojedinih prostorija koje svakako nepovoljno utječu na preinake prostornih sadržaja. Fleksibilnost ili adaptabilnost prostora u stanu daje odgovor na različite zahtjeve članova obitelji, kao i odgovor na promjene broja članova. Fleksibilnost ostvarena mogućnošću izmjene prostora pomoću demontažnih pregradnih stijena dopušta preinačenja unutar stana. No iskustva pokazuju da se u stanovima koji imaju više od 20 m² stambenog prostora po osobi ta mogućnost ne koristi.

Fleksibilnost je ponuđena mogućnost preinake prostora. Organizirati se u prostoru ili organizirati prostor dva su načina poistovjećivanja s okruženjem. Fleksibilan stan je stan koji u svojim prostorima dopušta superpoziciju funkcija.

Pitanje standarda i minimalnoga socijalnog standarda, kao i pitanje minimalnoga stambenog standarda, pitanja su koja u nas još čekaju odgovore. Rješenja su u procesu nastajanja, formiranja i usuglašavanja, primjereno europskim standardima. U tom procesu potrebno se pridržavati načela i smjernica koje su prihvaćene i vrijede u europskim zemljama te stvoriti takvu regulativu koja bi u osnovi samo naznačavala odrednice i donje granice standarda.

Kvalitetno projektiranje i građenje rezultiralo bi kvalitetnim stanom koji bi morao udovoljavati svim standardima (od upotrebe atestiranih materijala, kvalitetnog odabira konstrukcije, koncepcije prostornih rješenja što bi sadržavala i zahtjevanu kvadraturu).

Pitanje minimalnoga socijalnog standarda, čini se, ne nudi gotovo nikakav zadovoljavajući odgovor jer ne postoji društveno određeno socijalne stambene izgradnje. To bi područje stambene izgradnje trebalo imati namjensku raznolikost, što znači da bi moralo biti namijenjeno samcima, mladima, hendikepiranima, starijoj populaciji, socijalno ugroženima i sl. Ta izgradnja nikako ne bi trebala getoizirati nijednu od tih kategorija, već bi se trebala inkorporirati u stambene strukture ostale populacije.

Rješavanje problema stambenog prostora te kategorije jednako tako ne bi smjelo biti orijentirano isključivo na novu izgradnju već bi se modernizacijom i rekonstrukcijom trebala provesti i adaptacija postojećih neprilagođenih stambenih struktura.

Treba postaviti načela za pravilno ponašanje ako ne danas, svako-ko za sutra, te stvoriti pretpostavke ponašanja koje će omogućiti pravilne postupke u budućnosti.

Današnje vrijeme postavlja i neka nova pitanja u svezi s minimalnim stambenim standardom u kontekstu sve češćeg lociranja radnog mjesta u stanu (kompjutorizacija). Brzina življenja i reorganizacija rada uvjetovana kompjutorizacijom uvelike utječe na oblikovanje prostora što ih zahtijevaju takve životne potrebe. To nas ponovno vraća na model funkcionalno što neutralnijih prostora koji bi se mogli prilagoditi svim novim zadaćama današnjeg stanovanja.

Stan mora odgovoriti i socijalnim aspiracijama drugog naraštaja stanara, što nas dovodi do pojma središta stana. Tlocrtna koncepcija stana s naglašenim središtem u njemu - dnevnim boravkom - postaje upitna stasanjem drugog naraštaja (djece) koja vrlo brzo, već u ranom pubertetu, traže svoj prostor za življenje, a ne samo za spavanje. Minimalno dimenzionirane spavaonice ne mogu ponuditi raznolikost aktivnosti što ih zahtijeva ta grupacija. Stoga optimaliziranje veličine glavnih prostorija stana nudi dugoročnija i raznovrsnija rješenja. Anketa provedena među studentima druge godine arhitekture kao najveći nedostatak u njihovu stanovanju navodi manjak kvadrature.

4. Stan kao određena količina materijalnog omotača za određen broj ljudi i određenu količinu njihovih brojčano sabranih biofizičkih potreba / **The flat as a Specific Size of Material Envelope for a Specific Number of People and a Specific Numerical Sum of their Biofysical Needs**

Ta je definicija⁵ bazirana na pretpostavci postojanja standarda. Većina standarda u stanovanju, osobito onih dimenzionalnih, oslanja se na antropološke mjere i potrebe za prostorom koje iz tih mjera proizlaze. Pretpostavlja se da je dobar stan stan uravnoteženih prostornih i površinskih odnosa te uravnoteženih veza. Međutim, arhitekt projektant mora biti svjestan da je stvarna različitost ljudi uvijek veća od njegove zamisli o toj različitosti.

Pitanje optimalnog odnosa stana ljuske i čovjeka uvjerava nas da problem nije u prilagođavanju stana čovjeku ili čovjeka stanu već u uspostavi harmoničnog odnosa između svih elemenata. Čovjek je uvijek želio stvoriti odgovarajući prostor življenja prema vlastitom konceptu realnoga i mogućega.

Ostvarenju odgovarajućeg stana trebalo bi pretpostaviti mogućnost promjene koja se očituje u adaptabilnosti prostora koji može preuzeti više zadaća stanovanja, prostor s više namjena te prilagodljivom opremom i namještajem.

"Jer, čovjek ne opstoji radi ideje, poretka, reda već sve to dobiva smisao samo i isključivo po tome što služi čovjeku."⁶

Problem stvaranja idealne ljuske stana za čovjeka je kontinuirani proces u neprekidnoj mijeni. Pri tome se ne smije zaboraviti nijedna zadaća stana iz prethodnih definicija, iako nijedna od njih dokraja ne određuje čovjekov životni prostor.

"Naš stan ne smije nama krojiti život, nego već mi njega prema životu."⁷

5 Kara-Pešić, 1974:36.

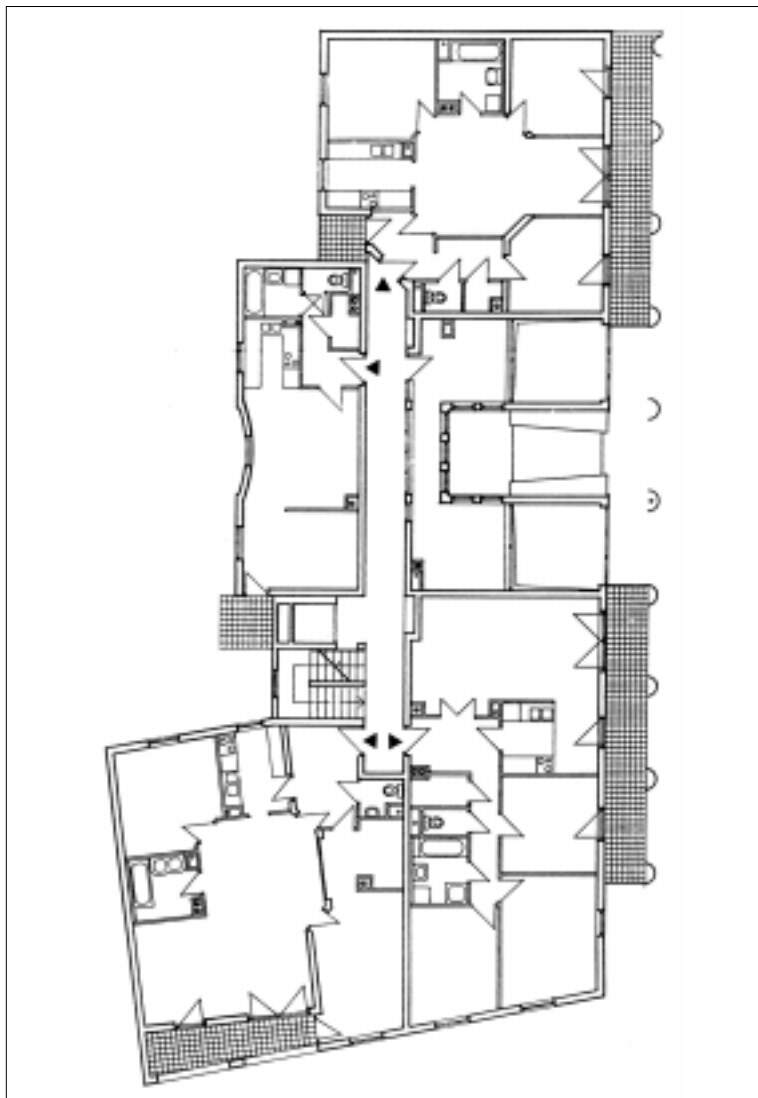
6 Grlić, 1988:51.

7 Studentski citat (anketa studenata II. godine arhitekture, šk. god. 1997/98).

SL. 17. A. Schweighofer:
Muthsamgasse, Beč, 1989.

Izvor • Source
Floor Plan Atlas

FG. 17. A. Schweighofer:
Muthsamgasse, Vienna,
1989

Literatura • Bibliography

1. Doksijades, K. (1982), *Čovek i grad*, Nolit, Beograd
2. Filipović, N. (1981), *Obiteljska kuća. Značaj-ideje-stvarnost*, doct. diss., Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
3. Galić, D. (1958), *Specifični primjer stana u dva nivoa*, Zagreb
4. Grlić D. (1988), *Zašto*, Naprijed, Zagreb
5. Gropius W. (1961), *Sinteza u arhitekturi*, Tehnička knjiga, Zagreb
6. *** (1997), *Floor Plan Atlas*, Basel-Boston-Berlin-Birkhauser
7. Kara-Pešić, Ž. (1974), *Fleksibilnost i stanovanje*, IMS, Beograd
8. Knežević G. (1986), *Višestambene zgrade*, Tehnička knjiga, Zagreb
9. Norberg-Schulz Ch. (1990), *Stanovanje. Stanište, urbani prostor, kuća*, Građevinska knjiga, Beograd
10. Strižić Z. (1956), *O Stanovanju, Arhitektonsko projektiranje II. dio*, Školska knjiga, Zagreb

Summary • Sažetak

The Home as the Right to One's Own Milieu

It is more difficult to define the home today than it ever was before. As time passed the home milieu spread to cover an increasing number of functions, developing from a shelter into today's sophisticated place for rest and work. All definitions of the home seek for its identity and each of them gives part of the answer, but none can provide its final definition.

There are many types of ground plans for the home, from a 1. *clustered ground plan*, 2. *corridor ground plan*, 3. *ground plan with a central living room*, 4. *ground plan of inserted boxes*, 5. *organic ground plan*, 6. *entrance-hall ground plan*, 7. *floating ground plan* and 8. *flexible ground plan*, and they are all an attempt to solve the problems of present-day living.

At this moment standards for homes in Croatia are being redefined and attuned with European standards, and should offer guidelines and the bottom line of quality. Limiting home formation by imposing minimum standards and frozen structural solutions certainly does not offer great possibilities. Nor are utopian visions of an absolutely flexible space the answer.

If today's home is to comply with the majority of the demands placed before it, it should be of optimum size with a maximally adaptable structure (skeletal structure), and a maximally neutral definition of spatial content. This would enable its space to be adapted to actual needs. A heterogeneous architectural solution offers greater potentials for solving a variety of tasks in the home. This opens the path for the right environment for our life, and for our right to that environment.

Ljerkica Biondić

Biografija • Biography

Dr. sc. **Ljerka Biondić**, dipl. ing. arh., rođena je u Bjelovaru, gdje je završila osnovnu školu i gimnaziju. Na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirala je 1971. g. i iste godine postaje asistentica na tom fakultetu. Godine 1983. magistrirala je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a 1996. godine doktorirala na matičnoj ustanovi. Temom stanovanja bavi se kontinuirano cijeli svoj radni vijek.

Arch. **Ljerka Biondić**, Ph.D., was born in Bjelovar where she attended primary and secondary school. She graduated from the Faculty of Architecture, Zagreb University, in 1971 and in the same year became a teaching assistant there. In 1983 she won her MA at the Faculty of Philosophy, Zagreb University, and in 1996 her doctor's degree at the Faculty of Architecture. Throughout her career she has focused on the subject of the home.

PROSTOR

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK • UDC 71/72

GOD. • VOL. 6(1998)
BR. • NO. 1-2(15-16)
STR. • PAG. 1-108
ZAGREB, 1998.

siječanj-prosinac • January-December

Lj. Biondić: Stan kao pravo mjesto

Pag. 25-34